

РАТ У СВЕТЛУ БОСИЈЕОВЕ ФИЛОЗОФИЈЕ ИСТОРИЈЕ И ПОЛИТИЧКЕ ЕТИКЕ

Срђан Старчевић* и Илија Кајтез**
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Горан Вукадиновић
Војска Србије, 204. ваздухопловна бригада

Овај рад представља осврт на поимање рата у филозофији историје и политичкој етици Жака Бениња Босијеа и показује актуелност појединих аспеката Босијеовог разумевања настанка рата као друштвене појаве, улоге рата у политичкој реалности нашег света, утицаја моралних обележја појединаца и народа на војне ресурсе друштва и значаја војних ресурса за судбину државе у политичкој „крвавој игри”, тј. борби за моћ и доминацију.

У средишту Босијеовог мисаоног круга налази се хришћански систем вредности, на чијој непроменљивој скали овај аутор „мери” историјске личности и догађаје, али и своје савременике, доследно се придржавајући логичких правила. Овај теолог, руковођен разумом, нашао је меру између вере у вечни план Провиђења, уверења да су друштвени процеси производ несавршене људске природе, воље и деловања и улоге постојаних појава које називамо друштвеним структурама. Његово инсистирање на моралу у политици, државним и јавним пословима уопште и данас може послужити као светионик који ће савременим друштвима и државама показати спасоносни пут разума и наде. Многа запажања о рату и узроцима пропастима империја остају, с аспекта социологије и политикологије, вредна и трајна духовна достигнућа, а у одговору на питање о почетку ратовања на занимљив начин сусрећу се Босијеов старозаветни светоназор и савремена друштвена наука.

Босијеов покушај реafirмације моралности у политици, чија битна одлика није идеализам, него инсистирање на прагматичности моралног приступа политичком делању, може да буде вредан путоказ савременом човечанству. Осим нагомиланих политичких проблема, многи други проблеми који су за човечанство „бити или не бити”, попут климатских промена, пренасељености планете, нуклеарне катастрофе или клонирања људи, не могу се решити без одговарајућег моралног односа према њима. Наука може дати своје одговоре на ова питања, али је политика та која проблеме мора решавати. За опстанак човечанства важно је да њен приступ буде одговоран, што значи – моралан, и то баш на начин који је у свом етичком погледу на политику заступао Босије.

Кључне речи: *рат, политика, морал, империја, људска природа*

* Мај. др Срђан Старчевић, srdjan.starcevic@vs.rs

** Проф. др Илија Кајтез је пуковник у пензији, ilijasbm@ptt.rs

Увод

Не постоје докази да је Луј XIV (1638–1715), славни краљ Француске, икада изговорио: „Држава – то сам ја”, чувену девизу која му је накнадно приписана.¹ С извесном сигурношћу може се тврдити да ју је легенда преузела из једне од књига Жака Бениња Босијеа (*Jacques-Benigne Bossuet, 1627–1704*),² бискупа који је, бранећи принцип апсолутне монархове власти, записао: „Цела Држава је његова.”³ Није, међутим, само легенда усвајала Босијеове мисли и ставове; чинио је то и поменути краљ. „Un roi, une loi, une foi” („Један краљ, један закон, једна вера”)⁴ – Босијеово је гесло које је обележило владавину највећег међу Лујевима, а његов творац имао је ретку част да буде васпитач најстаријег краљевог сина и престолонаследника.

Босије је био сведок трансформације Француске из земље коју су раздирале унутрашње друштвене и верске противречности у најјачу силу у Европи; памтио је Фронду (1648–1653) и дивио се напретку своје отаџбине под Лујем XIV. Упркос томе, никада није постао само један од сервилних дворана или удворички учитељ. Историја је забележила неколико његових проповеди у којима је лично краљу упућивао речи прекора и моралне придике. Тако је, једном приликом, Босије са проповедаонице поручио краљу „да се окане неверстава и врати својој жени”⁵ и додао

¹ Вил Дјурант, *Историја цивилизације, том 9*, Доба Луја XIV, Војноиздавачки завод, Народна књига, Београд 2004, стр. 24.

² Жак Бенињ Босије рођен је у Дижону 1627. године, у угледној породици правника. Од детињства је припреман за свештенички позив: у осмој години добио је тонзуру, у тринаестој је постављен за каноника у катедралу у Мецу, а у шеснаестој је пленио речитошћу и држао проповеди угледним дамама у дворцу Рамбује. Завршио је Колеж де Навар у Паризу. Докторирао је 1652. године. Већ као млад свештеник истицао се говорничким способностима, а његове су проповеди убрзо постале славне – слушала га је и дивила му се Ана Аустријска, мајка Луја XIV, а затим и сам краљ. Постављен је за бискупа Кондома 1669. година, а 1670. постао је васпитач престолонаследника којег је подучавао наредних десет година, током којих је постао и члан Француске академије. Бискуп Моа постао је 1681. Био је присталица апсолутне монархије, уз признавање папске супрематије. Својим способностима наметнуо се као вођа француског свештенства. Ауторитативно је бранио „галиканске слободе” француске цркве у односу на Ватикан, чиме је изгубио прилику да постане кардинал, али је остао бискуп над бискупима у Француској. Здушно је радио на враћању протестаната у окриље католичке цркве, а најпознатији успех му је покрштавање великог војсковође маршала Тирена (*Henri de La Tour d'Auvergne, vicomte de Turenne, 1611–1675*). Речит попут Демостена и Цицерона, строг теолог, али и чедо доба разума, оштро је нападао свакога ко би се усудио да критикује или на било који начин доведе у питање оно што је сматрао правом вером. Критиковао је Декарта, Молијера, ултрамонтанисте, мистике, дописивао се са Лајбницом у вези са уједињењем хришћанства. Усуђивао се чак и да са проповедаонице критикује склоност Луја XIV ка прељуби и то у његовом присуству. Нарочито је позната Босијеова полемика са Фенелоном (*François de Salignac de la Mothe-Fénelon, 1651–1715*), такође бискупом и некадашњим учеником и стићеником, у којој је тријумфовао. Оправдавао је насиље над протестантима у Француској, али му лично није био склон. Његова нетолеранција била је јака у теорији, али он није окрвавио руке. Био је, напротив, толико благ приликом спровођења краљевих уредби о преобраћању протестаната да је надзорник известио двор да се „ништа не може учинити у бискупији Мо; бискупова слабост је препрека преобраћању.” Није, међутим, реч о слабости, него о принципу – Босије је сматрао да је убеђивање бољи пут за преобраћање од силе, коју је оправдавао само као крајње средство. Писао је до краја живота. Његово дело обухвата бројне књиге, проповеди, посмртне беседе, полемичке списе и стихове. Умро је 1704. у Паризу.

³ Винсент Кронин, *Луј XIV*, Imprimatur publishing, Београд 2006, стр. 64.

⁴ Вил Дјурант, наведено дело, стр. 75.

⁵ Наведено дело, стр. 81.

моралну поуку: „Због незаконитог задовољства утонуо у понор беде, кроз ту беду нашао је пут до стварности среће.“⁶ Као васпитач престолонаследника Босије је желео да младић за кога се сматрало да ће постати краљ тада најмоћније државе у Европи ухвати ону „нит која повезује све ствари овог света.“⁷ Престолонаследник је, међутим, био недаровит, па је бискуп, забринут за будућност Француске, говорио: „С њим идемо напред, надајући се у безнадежно.“⁸

Босије је подучавао престолонаследника (који никада неће постати краљ, јер га је отац надживео) десет година које, ипак, нису биле узалуд потрошене. После напорног радног дана који је укључивао учитељске, бискупске и дворске послове, Босије је одлазио у своје одаје где је, због хладноће, често увијен у медвеђе крзно, половину ноћи проводио пишући књиге, проповеди и писма. У тим тренуцима осећао је да се пред њим отварају узвишене и вечне истине које треба да заступа, шири и брани од било које критике, мистификације, застрањивања и јереси. Ову навику задржао је до смрти. Стваралац, уметник, писац или мудрац мора по цену највећих личних жртава и огромних одрицања да пронађе довољно слободног времена да оствари оно што му је у животу највредније, најдубље и самим тим најдраже, и да подели свој уметнички и мисаони дар са будућим покољењима и временима која долазе. Човек никада не сме да прави било какав компромис или да дозволи телесно, духовно и лично посустајање са оним што је истински смисао и вредност његовог живота.

За свог ученика краљевске крви писао је књиге, расправе и приручнике о историји, религији, политици и логици, а управо у то време настале су две значајне књиге – *Расправа о општој историји* и *Политика на основу Светог писма*, које се уз касније написану *Историју промена протестантских цркава* сврставају у најзначајнија Босијеова дела. Можда су највеће похвале Босијеу изrekli Вил Дјурант (*William James Durant, 1885–1981*) и Хенри Томас Бакл (*Henry Thomas Buckle, 1821–1862*). Први је о *Расправи о општој историји* написао: „Уз све грешке, та је књига створила модерну филозофију историје, што је довољно достигнуће за једног човека.“⁹ Други је, коментаришући *Историју промена протестантских цркава*, ову књигу назвао најколосалнијим делом икад написаним против протестантизма.¹⁰

Сматрајући да су „религија и политичка моћ два темеља на којима се заснивају људске ствари и дела“¹¹ Босије је себе доживљавао као бранитеља установљеног поретка и једине исправне вере. Утицајан, енергичан, речит, са гласом снажним попут грмљавине, био је незгодан противник у расправама, а пошто је будно пратио ко шта говори и пише о питањима државе и вере и одговарао оштро, тако да никоме не остане дужан, називали су га Орлом из Моа.¹²

⁶ Винсент Кронин, наведено дело, стр. 121.

⁷ Жак Бенињ Босије, *Расправа о општој историји*, Дерета, Београд 2015, стр. 37.

⁸ Винсент Кронин, наведено дело, стр. 247-248.

⁹ Дјурант, наведено дело, стр. 83.

¹⁰ Наведено дело, стр. 84.

¹¹ Босије, наведено дело, стр. 37.

¹² Кронин, наведено дело, стр. 229.

Извесно је да је и данас многим занимљиво да сазнају чему је потенцијалног наследника Луја XIV учио овај учени човек који је, пишући своје књиге, брижљиво наводио коришћене изворе, што је врста академске савести која се тек у његово доба и рађала. Разлог за проучавање Босијеовог дела, ипак, није пука занимљивост, него актуелност његове мисли. У средишту Босијеовог мисаоног круга налази се хришћански систем вредности, на чијој непроменљивој скали овај аутор „мери“ историјске личности и догађаје, али и своје савременике, доследно се придржавајући логичких правила. Његово инсистирање на моралу у политици, државним и јавним пословима уопште и данас може послужити као светионик који ће савременим друштвима и државама показати пут разума и наде. Многа запажања о рату и узроцима пропасти империја остају, с аспекта социологије и политикологије, вредна духовна достигнућа давно упокојеног бискупа из Моа.

Проблем људске природе

Проблем људске природе убраја се у оне велике теме којима су се бавили скоро сви великани људске мисли. Без обзира на бројне напоре да се ово питање у потпуности расветли и објасни, упркос многим покушајима његове релативизације, па и негирања постојања људске природе,¹³ оно је своју заводљивост сачувало и данас,¹⁴ а једна од наука – антропологија – дугује му и своје постојање у садашњем облику.¹⁵

¹³ Сматрајући да културни обрасци имају одлучујућу улогу у процесу формирања припадника примитивних друштава, Рут Бенедикт (*Ruth Benedict, 1887–1948*) у својој књизи *Обрасци културе* пише: „Животна историја сваког појединца је, на првом месту и пре свега, прилагођавање обрасцима и мерилима која се у његовој заједници преносе с колена на колено. Од тренутка његовог рођења обичаји света у коме је рођен уобличавају његово животно искуство.“ Човек, дакле, није својим биолошким саставом предодређен ни за један специфичан облик понашања. „Велика разноврсност друштвених уређења која је човек изградио у разним културама ... указује да су сва та уређења подједнако могућа на основу њихових урођених особина.“ Рут Бенедикт уочава и постојање битних индивидуалних разлика у начину на који се припадници примитивних друштава, која је проучавала, односе према владајућим културним обрасцима, чиме, ипак, показује да моћ друштвених норми има своје границе. Рут Бенедикт, *Обрасци културе*, Просвета, Београд 1976, стр. 3. и 271-275.

Клајд Клакхон (*Clyde Kluckhohn, 1905–1960*) тврди да ништа није толико далеко од истине као идеја непроменљиве људске природе која би одређивала специфичну форму и садржину личности. Ово релативистичко антрополошко становиште налази утемељење у бројним истраживањима племена на ниском степену цивилизацијског развоја, која показују постојање обилга социјалних облика и доводе у питање могућност да толика разноликост људских друштава настаје на тлу неке јединствене људске природе. Клакхон, додуше, не пориче постојање извесне, свим људима заједничке природне основице, којом се објашњава чињеница да у свим друштвима постоје сличне институције. По његовом мишљењу, врста и облик ових институција нису природног већ културног порекла. Шире у: *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд 2004, стр. 44-45.

У постојање људске природе сумња и Никола Милошевић (1929–2007). Ослањајући се на сазнања до којих се дошло захваљујући диференцијалној психологији и генетици, он одбацује појам људске природе као недиференциран, а поимање добра и зла у људском друштву заснива на мери агресивности коју људи испољавају у свом понашању. Милошевић сматра да агресивност представља психичку стварност, али да она не постоји код свих људи у истој мери и не испољава се увек на исти начин. Он истиче да највећи број људи није ни добар ни зао, то јест није ни претерано агресиван није је у потпуности лишен агресивности. Између прекомерне агресивности и потпуног одсуства агресивности, својствених само неколицини људи, „налази се читав низ прелазних ступњева, са мањом или већом превагом ових крајњих црта.“ Никола Милошевић, *Царство боже на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998, стр. 277.

¹⁴ Појмом људске природе бави се и Ђуро Шушњић. Овај појам утемељен је на аргументу да постоје заједничка обележја која су битна за све људе. Шушњић пише: „Не може бити *истине* ако нема и нешто *исто* у свима нама.“ За Шушњића разлике међу људима представљају основу за њихов идентитет, а сличности чине темељ за групне идентификације и способност стварања људске заједнице. „Чињеница да појединци,

Поимање људске природе било је полазна основа бројних филозофских система и друштвених теорија.¹⁶ Мада познат још старим Грцима, проблем људске природе посебно је заинтригирао нововековне филозофе. Када филозофија науми да револуционарно или радикално мења свет она трага за чврстим ослонцима или трајним полазиштима која ће јој дати јак и стабилан ослонац, који јој попут сигурне полуге помаже да помери и промени затечени чулни, стварни и реални друштвени свет. За револуционарну промену феудалног поретка као законске неједнакости међу сталезима тај ослонац и темељ тадашња филозофија нашла је у људској природи и природном праву. Ова заинтересованост за проблем људске природе имала је више узрока, међу којима истакнуто место имају развој теорије природног права и упознавање Европљана са друштвеним заједницама ван Старог света, примитивним у односу на европска друштва. Теорија природног права афирмисала је универзалност и једнакост људи, истичући у први план јединствену људску природу и њој одговарајући природни поредак. У исто време, филозофима којима су били познати извештаји шпанских освајача Новог света, португалских морепловаца, холандских трговаца, енглеских и француских истраживача и колониста о становницима новооткривених земаља, домородачким заједницама и обичајима, чинило се да се, приближавањем оним људима које су становници европских држава називали дивљацима, приближавају истини о томе какав је човек био у природном стању, пре него што му је друштво нормама спутало неограничену слободу и вековима понављаним процесима социјализације променило понашање.

Филозофи 17. и 18. века нису се слагали око питања да ли је човек по природи добар или рђав. Наравно, од филозофа се све може очекивати осим да буду у једноумљу, јер људско једноумље (једнако безумљу) противречи суштини сваке

групе и културе, удаљене у времену и простору, налазе исте или веома сличне одговоре на изазове своје средине, сведочи о универзалној људској природи." Изводећи до краја последице које појам људске природе може имати у политичкој теорији и пракси, Шушњић пише: „Ако оно што зовемо људска природа заиста постоји, онда су узалудни сви идеолошки и политички покушаји корените промене те природе – све револуције и све резолуције унапред су осуђене на неуспех или половичан успех. Ако би људска природа била тако савитљива и подложна обликовању по нечијој вољи, онда би политички системи могли да човека обликују по својој мери." Он одбацује оба става. Оно што је универзално људско само је такво као могућност, док се у конкретним случајевима прилагођава историјским, друштвеним и културним системима. Људска природа је у извесној мери непроменљива, али се у извесној мери може обликовати под утицајем спољашњих околности. Када је реч о питању добра и зла у људској природи, Шушњић наводи да човек има и светлу и тамну страну. За њега је човек биће у кретању („а нема кретања без борбе супротности"), противречно, парадоксално, расположено биће, а обе могућности човека, светла и мракна страна његове природе, стоје с оне стране добра и зла („оне су просто ту као што је ту и дрво, цвет или суза"). Ђуро Шушњић, *Антрополошки приступ религији*, у: Чедомир Чупић, *Политичка антропологија*, хрестоматија, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2002, стр. 295-296. и 311.

¹⁵ „Без појма 'људска природа' антропологија не би могла да се конституише као наука и њен би се предмет свео на описивање појединачних култура." Загорка Голубовић, *Антропологија у персоналистичком кључу*, Ваљеуска штампарија, Ваљево 1997, стр. 41.

¹⁶ „Свако ко би хтео да људе мења и да, при том, теоријски образложи свој наум – био он револуционар или психотерапеут – мора се суочити са проблемом људске природе. Свеједно јесмо ли наумили да темељито изменимо човеков свет и самог човека у том његовом свету, или нам је намера да просто помогнемо оним људима чија је духовна равнотежа нарушена, у оба случаја теоријска артикулација нашег подухвата захтева да се одредимо према проблему евентуалне човекове природне предодређености за добро или за зло." *Најлепши есеји Николe Милошевића*, стр. 44.

истинске филозофије чији је унутрашњи принцип постојање слобода мисли и слобода људског избора. Човек без слободног избора поданик је власти и фанатик устаљеног идеолошког поретка.

Два супротна становишта – једно које се може назвати антрополошким песимизмом и, друго, које одликује антрополошки оптимизам – своје кључне девизе нашла су у једној латинској изреци према којој је човек човеку или бог или вук (*homo homini aut deus aut lupus*).¹⁷ Најчешће се као примери ових супротстављених погледа на људску природу наводе теорије Томаса Хобса (*Thomas Hobbes, 1588–1679*) и Жан Жака Русоа (*Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778*), од којих је свака имала завидан број следбеника и епигона и остварила битан утицај, како на касније настале друштвене теорије, тако и на политичке праксе у неким државама.

Посвећујући једну од својих књига Вилијаму од Девоншира (*William Cavendish, Earl of Devonshire, 1617–1684*) Хобс је записао да су „обе ... изреке тачне: да је човек човеку божанство и да је човек човеку безочни вук.”¹⁸ Ову другу изреку Хобс повезује са природним стањем које карактерише „рат свих против свих”. Међусобно непријатељство свих људи је, по Хобсовом мишљењу, последица егоизма, који је човеку природом дат, и једнакости у способностима, која ствара једнаке наде код свакога да може постићи своје циљеве.¹⁹ „И стога, ако два човека желе исту ствар, коју опет не могу уживати обојица, онда они постају непријатељи, и на путу ка своме циљу, који је углавном њихово самоодржање, а некад само и задовољство, настоје да један другог униште или потчине... А да се обезбеди од тога зазирања од других, човек нема никакав други тако разуман начин као – да он први удари.”²⁰ Основне узроке свађе – такмичење („добити ради”), подозреност („ради безбедности”) и славу („ради стицања угледа”) Хобс налази у људској природи. Једини излаз из тог и таквог стања у којем „постоји непрекидан страх и опасност од насилне смрти” и у којем је „живот човеков... усамљенички, сиромашан, опасан, скотски и кратак”²¹ представља формирање једне заједничке власти преко друштвеног уговора као пута којим се из природног стања прелази у цивилизовано политичко стање.

Доказујући да људи живе у страху једни од других, а да то, затим, у расправама поричу, Хобс се позива и на божији ауторитет. Он сматра да морамо прихватити закључак да су сви људи зли, „пошто је тако јасно исказано у Светом писму”, али да нису зли „природом својом”, што би представљало богохуљење. Ако је бог створио првог човека по својој слици, онда сваки човек у себи носи божији лик. Зато Хобс наводи да су људи по природи склони да чине оно што им највише прија, али да то још увек не значи да су зли, јер „наклоности ума, које долазе искључиво из нижег дела душе, нису по себи зле.” Покушавајући да човека „као дело божје” сачува од „богохулне” тврдње да је по природи зао, Хобс каже да страсти потичу из природе, али да се зле последице тих страсти не могу приписати природи.²² Ипак,

¹⁷ Никола Милошевић, *Царство божје на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998, стр. 276.

¹⁸ Томас Хобс, *Човек и грађанин*, НEDONE, Београд 2006, стр. 53.

¹⁹ Наведено дело, стр. 53, 81 – 82 и 92. и Томас Хобс, *Левујатан, 1. књига*, Градина, Ниш 1991, стр 134.

²⁰ Хобс, *Левујатан*, стр. 134-135.

²¹ Наведено дело, стр. 137.

²² Хобс Томас, *Човек и грађанин*, стр. 58.

он пише о очигледној изопачености људске природе која се може савладати само страхом од казне у уређеном правном поретку.²³

С друге стране, усмеравајући своју мисао на човека у природном стању и прављајући о пореклу неједнакости међу људима, Русо се супротставља ставовима о беди људи у заједницама на ниском степену друштвеног развоја. Он пише да људи у таквом стању нису имали никакав морални однос нити било какве дужности, те да стога изгледа као да нису могли да буду ни добри ни рђави. Али, по његовом мишљењу „дивљаци нису рђави баш зато што не знају шта је то бити добар, јер их не спречавају да чине зло ни развијен ум ни стега закона, већ умирене страсти и непознавање порока.“²⁴ Затим, Русо наводи још једну човекову „природну врлину“ – милосрђе. „Нема сумње да је милосрђе природно осећање које ублажава појединцу љубав према самом себи и тиме доприноси општој безбедности целе врсте.“²⁵ Такави људи успаваних страсти, „пре дивљи него зли“, по Русоовом суду нису долазили у озбиљне сукобе; нису знали за охолост, углед, презир и својину, а на насиље које их је могло задесити „гледали су као на невољу која се може лако отклонити“. Писац расправе *О пореклу и основама неједнакости међу људима* иде и даље, истичући да „нема ничег тако питомог као што је дивљак у природном стању, кад је постављен на једнаку удаљеност од сурових ограничености и кобне просвећености образованог човека, и док је ограничен како нагоном тако и разумом на одбрану од зла које га може задесити.“²⁶ А природно милосрђе задржава човека од тога да повреди другог, чак и кад би сам био жртва.

Природни човек почео је да се квари са настанком имовинских односа и успостављањем друштвеног поретка заснованог на разликама. Зато Русо образлаже неопходност настанка уговорног односа²⁷ којим се ствара „истог тренутка, наместо посебне личности сваког уговарача, једно морално и колективно тело, састављено од толико чланова колико његова скупштина има гласова, и које од самог тог акта добија своје јединство, своје заједничко ја, свој живот и своју вољу.“²⁸

Поред ова два позната погледа на човекову природну предодређеност за добро или зло, велики утицај на филозофску дебату о том питању имало је хришћанско

²³ Наведено дело, стр. 58, 65 и 97.

²⁴ Жан Жак Русо, *О пореклу и основама неједнакости међу људима*, у: Жан Жак Русо, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993, стр. 154.

²⁵ Наведено дело, стр. 155.

²⁶ Наведено дело, стр. 165-166.

²⁷ Теоријом друштвеног уговора први су се бавили софисти. Требало је да прође толико векова да би се та социјална и филозофска теорија у новим друштвеним околностима поново актуелизовала. Оно што је вредно у историји филозофије вечно је и непропадно. Исто се односи и на великане људског мишљења – славне филозофе и мудраце света. Да њих нема свет би био духом сиромашно место за живот.

²⁸ Русо, *Друштвени уговор*, стр. 36. У „Друштвеном уговору“ Русо износи и мало другачију слику о човеку у односу на ону из расправе „О пореклу и основама неједнакости међу људима“. Пишући о првим друштвеним заједницама, он тврди да је најпречи човеков закон – закон самоодржања, чиме нас упућује на човеку својствен егоизам. Он наводи и да закони правде нису ефикасни међу људима, јер им недостају природне санкције, те тако „само иду наруку неваљалцу и проузрокују зло праведноме када их овај поштује у својим односима са свима осталим људима, а нико их не поштује у односу према њему.“ Пишући о демократији Русо указује на слабости и непостојаност људи, па сматра да таква савршена влада, демократија, и није за људе, већ је примерена каквом народу богова. Наведено дело, стр. 28, 51 и 75.

теолошко тумачење људске природе, чији су аргументација и ауторитет извирали из Светог писма, књига црквених отаца, хришћанског културног обрасца и велике моћи и утицаја цркве.²⁹ Расправи о људској природи није одолео ни Босије.

Ишчитавајући Свето писмо, бискуп из Моа запажа да је Бог стварао свет изрицањем наредби: „Нека буде...” Када је, међутим, реч о стварању човека, Бог не користи ову наредбу. Он мења начин изражавања, више не заповеда, него разговара сам са собом: „Да начинимо човека по свом лику, себи слична...”. Ову промену божјег изражавања Босије тумачи као први наговештај да дело које Бог том приликом ствара превазилази његова до тада учињена дела – он, наиме, тада ствара човека као једино биће које може да се руководи умом и свешћу. Зато човекова душа не може бити и није, попут душа животиња, изведена из земље и воде, него је „животни дух” и потиче „од саме Божије природе, даха који долази из Његових груди.”³⁰

Да ли је такав човек, створен по лику божјем, по својој природи добро или зло биће? Босије указује на то да је човек по природи склон злу. Једна од најчешћих замерки упућиваних теолозима јесте управо ова: како је могуће да је човек зло, опасно биће или у најмању руку биће подложно греху, ако је не само дело божије, него дело створено по божијем лику. Одговор на ово питање Босије налази управо у томе што је човек „слика и прилика”, а не сам Бог или његов део. Бог је, тврди Босије, недељив. То значи да се од њега „ништа не може одвојити и поставити у неко друго биће. Створена душа ... је дакле, ствар која у себи не садржи Божију природу, већ само њену слику и прилику.”³¹

Теза о првородном греху у 17. веку, а ни касније, није имала елоквентнијег заступника од Босијеа. Првородни грех је у Босијеовој филозофији историје онај догађај којим се завршава доба величине и достојанства човека и отпочиње истинска људска историја, судбоносно обележена кварењем људске природе и успоном завити као скривеног узрока насиља и ратова.³²

Узроке људског пада из Раја у Историју Босије види у човековој жудњи за хировитом слободом, додатно подстакнутом привременом слашћу чулног уживања. Он наводи да је Бог „човеку дао заповест, по којој је он требало да схвати да је Бог његов Господар; заповест повезану са чулном, видљивом и опипљивом ствари, зато што је човек, између осталог, и чулно биће... Али, човек није хтео да послуша ту заповест коју је могуће лако испунити. Он је послушао Нечастивог и послушао је самог себе уместо Створитеља. Стога је пад човеков постао неизбежан.” Човек је окренуо леђа Богу, да би постао слободан и независан по себи. „У њему су победили и заслепили га опасна радозналост, сопствена охолост, и тајно задовољство да се поступа по својој вољи, намерама и замислима. Направио је опасан доказ слободе; једући плод са забрањеног дрвета, окусио је опасну сласт задовољења сопствене ћуди. Овој новој лепоти и дражи, чула су дала свој допринос. И човек се покорио сопственим чулима; од господара претворио се у њиховог слугу.”³³

²⁹ Хришћански поглед на људску природу дуго је имао толику снагу да се о њега није смео оглушити ни сам Хобс, који се у својој теорији позивао и на Свето писмо. Већ касније Русо није морао да има такав обзир према црквеном учењу.

³⁰ Жак Бенињ Босије, наведено дело, стр. 157-159.

³¹ Наведено дело, стр. 160.

³² „...од тог доба порок почиње да прогони врлину.” Наведено дело, стр. 42.

³³ Наведено дело, стр. 160. и 162.

Човек је за Босијеа биће са двоструком природом. С једне стране, он је највеће дело боже, обдарено умом и разумом, а са друге чулно биће подложно властитим хировима и страстима. Прва одлика људске природе уздиже човека високо изнад других земаљских твари, док га друга претвара у роба греха и смрти. Људима је, по Босијеовом мишљењу, дата могућност да разумеју узвишене истине и тако буду „с оне стране смртног и пропадљивога”,³⁴ али разум, који је у Босијеовој теорији зрак антрополошког оптимизма, није довољан да човеку увек осветли прави пут, јер је разум „слаб и подложен кварењу.”³⁵ Босје је неповерљив према људској чулној и телесној страни, што је често случај када се расправља о људској природи са теолошког становишта. Насупрот телу и чулима, дакле, људским нагонима, стоји духовни, највреднији део човека. Тај приступ је за поштовање, мада је питање да ли је и најближи истини о човеку и свету.

Није случајно то што Босије наглашава да је приликом чињења првородног греха човек послушао не само нечастивог него и *самог себе*. У човековој дуалној природи налази се разлог његовог моралног подвајања, расцепа између добра и зла и његовог пада у тај расцеп. Зато Бог није могао изрећи казну само првом човеку, него људском роду. „Тако смо сви постали проклети у самом свом принципу; само наше рађање заражено је и покварено првородним грехом.”³⁶

Босије нас позива да не истражујемо правила божанске правде и строгости, јер она сежу у дубине до којих људска памет не може заронити, али указује на пут спасења. Он тврди да ће доћи дан када ће на земљи бити згажена охолост духа и његово царство и када ће се човечанство искупити од Адамовог греха кроз Исуса Христа – у коме нема прародитељског греха, јер је зачет од Светог Духа, а не од човека. Све док ова сотеролошка теза не постане стварност и док се не појави Спаситељ, човечанство је осуђено „кроз дуготрајно искуство патње, да осети истинску и дубоку потребу за њим. Човек је стога препуштен самоме себи...”³⁷ Појединац може заслужити спасење ако је праведник, док је човечанство бачено у историју у току које су човекове зле склоности узеле маха и мора да заслужи спасење.

Без обзира на све расправе о људској природи, уздизање човека до нивоа божанства³⁸ или његово свођење на цивилизовану животињу³⁹ чини се да ни добро ни зло неће и не могу нестати из људских живота, нити ће једно од њих апсолутно

³⁴ Наведено дело, стр. 241.

³⁵ Наведено дело, стр. 169.

³⁶ Наведено дело, стр. 163.

³⁷ Наведено дело, стр. 164.

³⁸ Фојербах (*Ludwig Andreas von Feuerbach, 1804–1872*) сматра да је бог човеков идеал и узор, оно што човек у стварности није, али жели да буде, те да је човекова вера у бога у ствари вера у његово властито биће. Он тврди да на место бога треба да ставимо људски род, „односно природу човека”, а уместо загробног живота – „живот на земљи, историјску будућност, будућност човечанства.” Лудвиг Фојербах, *Предавања о суштини религије*, БИГЗ, Београд 1974, стр. 30, 55-57, 265 и 272.

³⁹ Фројд (*Sigmund Freud, 1856–1939*) тврди да ближњи за човека нису само могући помагачи и сексуални објекти, него и искушење да на њима задовољи своју агресивност. Он истиче да биолошке константе, које одређују човеково понашање као специфично агресивно, потврђују изреку – *homo hominī lupus est*, и пита: „Има ли когод храбрости да порекне ову изреку после свих животних и историјских искустава?” Сигмунд Фројд: *Нелагодност у култури*, у: *Одабрана дела Сигмунда Фројда, књига V*, Из културе и уметности, Матица српска, Нови Сад 1970, стр. 318.

превладати. Онај човек, научник или теорија која чврсто верује у победу само једног од ових принципа живота (добра или зла), недовољно добро разуме сложену и противречну, али и хармоничну дијалектику створеног света и стварног човека у њему. Ако би људску историју испуњавала само сурова борба, тада не би постојала никаква основа за наду коју човечанство полаже у ненасиље, дијалог, мир, развијање различитих механизма реаговања на кризе и теорију и праксу њиховог превладавања. С друге стране, покушаји да се у равни историје препознају искључиво односи сарадње, међусобног разумевања и благонаклоности не одговарају стварности политичке, социјалне и економске динамике у људској заједници и међу државама. Изгледа да се ми, људи, увек крећемо између мира и рата, међусобног помагања и борбе, саосећајности и безосећајности, милосрђа и немилосрдности. Сваки човек има одговорност пред собом, заједницом у којој живи и будућим генерацијама да покуша да овај свет учини бољим местом за живот свих људи. Ако желимо да избегнемо друштвена стања која погодују појави насиља, деструкције и зла, морамо посветити пажњу превазилажењу агресивних порива својствених човеку и насиља међу људима.

Босијеови принципи опште историје

Босије је историју схватао као смислени процес усмераван трансцендентном, вечном и савршеном духовном силом; као временски дуг ход људског рода ка унапред одређеном крајњем циљу. Сила која обликује овај процес је божанско Провиђење, а циљ је враћање човека (или код Босијеа конкретно „божијег народа“) Богу од ког је отпао првородним грехом. На том мукотрпном путовању намењеном човечанству, на путу који зависи од Провиђења, али и човека, општа историја, како је Босије називао властиту филозофију историје, испуњава свој вишеструки задатак.

Прво, у онтолошкој равни општа историја омогућава људима да схвате истину о својој природи, основним конститутивним одликама људског бића и свом усуду, као и да спознају да међу људима и људским делима нема ничега што није подложно пропадању и нестанку.⁴⁰

Друго, у есхатолошкој равни она показује да је само Божија воља апсолутна, док свака људска моћ служи циљевима којима није хтела да служи, што је полазиште за Босијеово објашњење пролазности царстава и узвишености цркве. Показујући како царства пропадају због унутрашњих разлога, „готово сама од себе“, Босије нам поручује да ћемо схватити „где лежи истинска величина и у шта човек треба да полаже своје наде.“⁴¹ А истинска величина, по мишљењу овог бискупа, лежи у католичкој цркви, која ће „на земљи заувек остати непроменљива и непобедива, све док се, кад сабере сву своју децу, не пресели на небо, своје вечно боравиште.“⁴² То је и крајње

⁴⁰ „Кад, дакле, видите како пред Вашим очима као кратки трен пролазе не цареви и владари, већ она велика царства од којих је дрхтао свет; кад видите Асирце, старе и нове, Међане, Персијанце, Грке и Римљане како пролазе испред Ваших духовних очију и како једни за другим падају у прах, тај ће Вас ужасавајући тресак научити да међу људима нема ничег чврстог и непропадљивог и да су несталност и промена основна својства свих људских ствари и дела.“ Босије, наведено дело, стр. 42.

⁴¹ Наведено дело, стр. 429.

⁴² Наведено дело, стр. 338.

исходиште божанског плана, крај историје коју замењује једно непролазно, непроменљиво стање, олично у небеској држави намењеној божијем народу.

Треће, у политичкој равни општа историја помаже овоземаљским владарима да науче како треба да владају. „Када би историја и била некорисна другим људима, владари би требало да је изучавају. Не постоји бољи начин да им се открије дејство страсти и интереса, доба и прилика, добрих и рђавих савета... Кад се упознају са скривеним манама владара прошлих векова, и похвалама којим их је обасипала њихова околина, они ће се застидети таште радости коју у њима изазива ласкање и схватити да се истинска слава стиче само правим заслугама.“⁴³ То је савет непролазне вредности намењен људима који стицајем (не)прилика стичу моћ и врше власт. Из ове реченице се најасније види Босијеов однос према земаљској власти и људској пролазној моћи. Вредан је то став који би морали да имају на уму сви владари света, поготово када су на власти и у пуној политичкој снази. (Човече моћи, сети се дана заборави и пролазности славе.)

Ослањајући се на Свето писмо, дела античких филозофа и црквене списе, Босије је историју поделио на 12 епоха: 1) Адам или стварање; 2) Ноје или потоп; 3) позивање Аврама или почетак Завета склопљеног између Бога и људи; 4) Мојсије или писани закон; 5) освајање Троје; 6) Соломон или довршени храм; 7) Ромул или оснивање Рима; 8) Кир или враћени Јевреји; 9) Сципион или побеђена Картагина; 10) рођење Исуса Христа; 11) Константин или победа Цркве и 12) Карло Велики или успостављање новог царства. У првој међу епохама „види се величина и достојанство човека у првој фази живота; и природа људског рода, од часа када се покварила; и суштина зависти и скривених узрока насиља и ратова.“⁴⁴ У другој епохи Босије објашњава живот на земљи после Потопа и постепено кварење људи, због чега Бог почиње да издваја изабрани народ. Од треће епохе главна личност историјске драме је божији народ: пре Христа били су то Јевреји, после Христа – хришћани. После Христовог страдања, они Јевреји који нису поверовали у Христа него су наставили да чекају Месију престају да буду изабрани народ, а дотадашњи незнабошци прикључени Јеврејима који су следили Христа постају „истинско Јудино царство, одвојено и различито од отпадничког Израилља“.⁴⁵ Сви други народи само су инструмент у рукама Бога, помоћу којег он свој народ с мером кажњава или штити.⁴⁶

У неколико реченица које вреди цитирати Босије је сажео људску историју, онакву каквом ју је он разумевао: „На првом месту видимо да су ова царства и њихове судбине повезана са судбином Божијег народа. Бог се Асирцима и Вавилонцима послужио да казни овај народ; Персијанцима да га поново врати у њихову земљу;

⁴³ Наведено дело, стр. 35.

⁴⁴ Наведено дело, стр. 42.

⁴⁵ „Оно што се касније, под Титом и Веспазијаном, десило са неверним Јеврејима више не спада у историју и судбину Божијег народа. То спада у кажњавање отпадника који су због свог неверства према семену, обећаног Авраму и Давиду, Јевреји остали само по имену, а потомци Аврамови само по телу, и који су се одрекли обећања на основу кога су добили Божији благослов.“ Наведено дело, стр. 254-255.

⁴⁶ Бог је, међутим, тврди Босије, био милостив према Јеврејима, који су, као његова деца, претрпели „очинско кажњавање“. Због тога што „они једног дана треба да се врате Месији, кога нису препознали и пошто Бог Аврамов није потпуно изгубио љубав према овом неверном народу, Он је нашао начин да сачува Јевреје, који, мада без земље и у расејању, постоје и данас, док су они који су их побеђивали одавно нестали из историје и са лица земље.“ Наведено дело, стр. 209. и 255.

Александром и његовим непосредним наследницима да га заштити; Антиоха Епифана и његове потомке користио је као средство његовог непрекидног исцрпљивања; Римљани су дошли као бранитељи његове слободе коју су владари Сирије хтели да униште. И Јевреји су све до доласка Исуса Христа опстајали под влашћу римских владара. Али када га они нису препознали, када су га распели на крсту, ти се исти Римљани претворише у несвесно оруђе Божије освете; и извршавајући свој задатак до краја, они су тај незахвални народ потпуно искоренили са његове земље. Господ, који је у исто време одлучио да нови изабрани народ сакупи из свих постојећих нација, прво је све земље ујединио под влашћу Римског царства. Међусобно упознавање и саобраћање различитих народа, који су некада једни другима били непознати и страни, постали су моћно средство Провиђења за ширење јеванђеоских истина и вере. Истина, то исто царство је три века немилосрдно прогонило хришћанску веру и оне који су је исповедали, али је оно учврстило Цркву хришћанску и њено мучеништво претворило у славу и потпуну победу вере... Када је наступило време пропасти овог великог царства, када је Римско царство, које је охолo поверовало у своју непролазност, пошло путем којим иду све људске замисли и дела, оно је под налетима варвара изгубило своју земаљску силу, али је, захваљујући новој вери, сачувало стари сјај и величину. Народи који су га освојили, један за другим покоравали су се хришћанској вери; и од варварских, постајали су господски народи. А њихови владари који су дошли на место римских царева, својој титули увек су додавали и улогу заштитника вере и Цркве.⁴⁷

Понекад је божија одмазда над изабраним народом била изразито сурова, па Босије бележи да, у време Набукодоносора (630?–561? п. н. е.), „најстрашнијег од свих освајача“, „Бог ни своје светилиште није поштедео.“⁴⁸ Реч је о разарању Соломоновог храма. Овај догађај Босије објашњава на начин сличан оном из пера Аурелија Августина (*Aurelius Augustinus*, 354–430) о варварским победама над Римским царством и злочинима варвара почињеним над Римом и његовим грађанима.⁴⁹ „Господ је одлучио да им покаже да није привржен каменој грађевини, већ хоће да у свом народу пронађе верна срца“,⁵⁰ каже Босије. Што се тиче судбине освајача којим се Провиђење притом послужило, бискуп из Моа указује на то да је и он сам касније кажњен, то јест потчињен је божијој власти.⁵¹

Шест принципа одређује Босијеову филозофију историје: 1) постоји вечни план божанског Провиђења, 2) судбине царстава повезане су са судбином Божијег народа, 3) међу људима нема ничег чврстог и непропадљивог, напротив, нестаљност и промена основна су својства људских ствари и дела, 4) свака ствар зависи од других ствари и нема велике промене чији узроци не леже у вековима који су јој претходили, 5) склоности и обичаји народа и владара битно одређују њихову историјску судбину и 6) врлина је темељ друштва. Изгледа да је наше данашње глобално и у

⁴⁷ Наведено дело, стр. 343–344.

⁴⁸ Наведено дело, стр. 203.

⁴⁹ Аурелије Августин, *Држава божја*, ЦИД, Подгорица, 2004.

⁵⁰ Босије, наведено дело, стр. 203.

⁵¹ „И сам Навукодоносор ће са своје стране пропасти, и Бог који је руком овог владара казнио своје синове и оборио своје непријатеље и њега је потчинио својој власти.“ Наведено дело, стр. 204.

материјализам утонуло време овај последњи Босијеов принцип потпуно заборавило, верујући да се без духовне вертикале може изграђивати и усавршавати људска заједница. Велика је то заблуда нашег немирног и ужурбаног света. Хедонизам и расипништво ниједну људску заједницу нису одвели на пут славе, узвишености и дугог трајања.

Босије сагледава свет, човека, људско друштво и историју из хришћанског угла,⁵² што се уочава и летимичним читањем поменутих принципа. Као веома образован човек, уз то поклоник разума, попут других великана људске мисли свог доба, Лајбница (*Gottfried Wilhelm Leibniz, 1646–1716*) и Њутна (*Isaac Newton, 1643–1727*) уочио је да су све ствари у васељени повезане, то јест да мање или више утичу једна на другу.⁵³ Док су Лајбниц и Њутн ово сазнање користили да објасне „начела природе утемељена на уму” и законе небеске механике, Босијеова је велика заслуга што је у разумевање друштвених процеса и догађаја унео спознају да свака ствар зависи од других које јој претходе.

Све што постоји, тврдио је Босије, непосредан је производ Божије воље и деловања. Ако нас стварност испуњава чуђењем, то је зато што је он „обрађује и обликује; све што постоји зависи од Њега; ако, према поретку у природи, свака ствар зависи од других, то је зато што је Бог, творац свих делова природе, хтео да створи и повеже једне са другима и да у тој величанственој повезаности покаже своју мудрост и моћ.”⁵⁴ Мудрост и моћ коју човек својим несавршеним мерилима не може измерити. Све се, по Босијеовом мишљењу, одиграва на основу вечног плана Провиђења, али пошто је у испуњењу тог плана потребно свесно људско учешће, друштвени процеси и људске ствари уопште битно зависе и „од склоности и обичаја народа и владара”. Босије нас учи да „у људској историји нема ниједне велике промене чији узроци нису лежали у вековима који су јој претходили. И пошто у свим стварима постоји оно што их припрема, оно што одређује начин њиховог остваривања и успешног довршетка, права наука историје треба да у сваком добу открије тајно припремање великих догађаја и промена, до којих ти узроци доводе. У ствари, није довољно само разматрати велике догађаје у којима се одједном одре-

⁵² Он ислам помиње само када говори о биткама против неверника, а о антици коју је поштовао говори уз оградe од политеизма. О политеизму и идолопоклонству пише: „Тамо су као божанства поштоване чак и звери и гмизавци. Све је било бог, осим самог Бога... Људски род је толико потонуо да је и своје страсти и пороке почео да поштује као богове; и томе се не треба чудити; не постоји већа и тиранскија власт од власти страсти и порока. Човек, који је спреман да свему што има велику моћ припише божанске особине, поверовао је да страсти које њим господаре имају независно биће, да постоје изван њега, па је стога од њих направио божанства и почео да им се клања.” Наведено дело, стр. 178.

⁵³ Њутн је увидео „да сваки делић материје у васиони привлачи сваки други делић у њој силом која пада у праву тих делића, која је директно пропорционална производу маса тих делића, а инверзно пропорционална квадрату њиховог одстојања.” То сазнање водило га је ка дефинисању закона гравитације. Види у: Милутин Миланковић, *Кроз царство наука*, Дерета, Београд 2008, стр. 304. Лајбница је иста спознаја водила ка дефинисању монада и поретка у природи заснованог на постојању тих монада. „А пошто је све, услед пуноте света, повезано, те свако тело, више или мање, зависно од удаљености, делује на свако друго тело и противдејством је њиме задешено – из тога произилази, онда, да је свака монада живо огледало за унутарње дејство кадра. То живо огледало са свога становишта представља васељену и устројено је исто као сама та васељена.” Готфрид Вилхелм Лајбниц, *Начела Природе и Благодети утемељена на Уму*, у: *Монадологија*, ЕИДОС, Врњачка Бања 2002, стр. 72.

⁵⁴ Босије, наведено дело, стр. 157.

ђује судбина великих царстава. Онај ко жели да схвати суштину људских ствари, мора да им приступи са вишег становишта. Он треба да се удуби у посматрање склоности и обичаја или једноставније речено у карактер, како народа тако и његових владара и свих изузетних људи који, на основу улоге која им је додељена, дају добар или рђав допринос променама у држави и њеној судбини.⁵⁵

Људи и људске заједнице, дакле, имају одговорност за друштвене процесе. С друге стране, иако је уочавао значај „великих људи“ за покретање и окретање точкова друштвених процеса, Босије нипошто није сматрао да они до краја обликују те процесе и својом вољом одређују њихове исходе и резултате.⁵⁶ Све остаје у Божијој руци и зависно од минулих догађаја који се не могу избрисати и обичаја који се тешко мењају. Другим речима, Босије је избегао апотеозу великих људи, иако је био дворанин таквог једног човека. Теолог руковођен разумом нашао је меру између вере у вечни план Провиђења, уверења да су друштвени процеси производ несавршене људске воље и деловања и улоге постојаних појава које називамо друштвеним структурама.

„Наука је делом реалистична (у мери у којој уважава чињенице), а делом надреалистична (у мери у којој тумачи чињенице у појмовима и теоријама које нису изведене из чињеница),“ с правом тврди Ђуро Шушњић.⁵⁷ Теорије нам служе да објаснимо чињенице, да их сложимо у смислену целину и да их разумемо. То је човеку неопходно, јер има потребу за осмишљавањем света који га окружује. Свет без смисла био би свет хаоса, у којем би брзо нестала и цивилизација и сам човек. Задатак теорија јесте да надвисе праксу, с којом нужно кореспондирају, ако су валијане. Ако прихватимо Шушњићево мишљење да „разумети историју значи разумети крајњи смисао људског страдања и надања“,⁵⁸ онда увиђамо да је и Босијеова филозофија историје једна од оних које (по)гађају управо тај циљ.

Нововековној политичкој пракси замера се то што је морал оставила по страни, за разлику од античке. Босије је настојао да реafirмише моралност у друштвеним односима и процесима и државним пословима. За њега је врлина ни мање ни више него темељ друштва.⁵⁹ Врлина чини друштва напредним, царства великим, владаре моћним, а човека води у блажену вечност. Недостатак врлине разара заједницу, изнутра обара царства, унижава владаре и човеку гарантује вечност испуњену патњом. Једини прави извор величине, славе и снаге империја, по Босијеовом мишљењу, јесте моралност друштва које ју је изградило. Добри обичаји и добре политичке институције подупиру ову моралну вертикалу која уздиже народ империје далеко изнад других народа и омогућава му да им буде владар. „Одговорна историјска наука добро зна да истински политички систем није ни владавина већине ни владавина мањине, већ владавина врлине: правде и права које се темељи на правди!“⁶⁰ Зато Босијеова општа историја припада одговорним теоријама о историји.

⁵⁵ Наведено дело, стр. 348.

⁵⁶ Ђуро Шушњић о овом проблему пише: „У свесној тежњи да остваре своје намере, остваривали су и последице којих нису били свесни: кормило историје нико од људи не држи у својим рукама, зато се део историје дешава иза леђа.“ Ђуро Шушњић, *Недовршен разговор, огледи из теорије историје*, Чигоја штампа, Београд 2008, стр. 27.

⁵⁷ Наведено дело, стр. 10.

⁵⁸ Наведено дело, стр. 16.

⁵⁹ Босије, наведено дело, стр. 352.

⁶⁰ Шушњић, наведено дело, стр. 96.

Пишући о величини Рима Босије нам открива које врлине су красиле народ који је створио једну од најдуговечнијих и највећих империја: „Слобода је за њих била вредност, коју су ставили изнад свих блага овог света. Осим тога, за њих ни у почетку, а ни касније, када су постали врло моћни, сиромаштво није било зло; напротив, они су га доживљавали као средство за очување слободе; они су наике, сматрали да нико није слободнији и независнији од човека који уме да живи од малог и који, не очекујући ничију заштиту и великодушност, живот заснива на сопственом раду и марљивости... Нема ничег удаљенијег од таквог живота од мекуштва и предавања уживањима. Све је било усмерено на другу крајност, на трпљење и одрицање...народ који је изнад свега волео слободу, истовремено је био покоран својим законима и легалним управљачима... Они се ничим нису толико поносили као својом војничком дисциплином. Њу су од самог почетка сматрали темељом своје државе. Војничка дисциплина била је на првом месту у њиховој држави и последња која је у њој нестала; толико је она била уграђена у темеље њихове републике”⁶¹ Дакле, слободољубивост у односу према странцима, покорвање законима сопствене државе, скромност, марљивост, спремност на одрицање и војничка дисциплинованост, то су, по Босијеовом мишљењу, врлине народа способних да створе велике империје. Унутрашње слабости државе и одсуство врлина народа узрокују да неко изгуби империјални трон, много више него спољашњи узроци и промене прилике у свету. Када Босијеовим очима погледамо данашњу империју, јасно је које јој врлине недостају.

Из ових врлина, уз мудрост великих законодаваца попут Хамурабија, Мојсија, Ликурга, Солона или Нуме Помпилија, у тим и таквим друштвима настају праведне и ефикасне институције, које потом чувају и подстичу врлине. Када су људи уверени у праведност институција које доносе, спроводе и бране законе, које решавају спорове унутар друштва и одређују односе са другим друштвима, онда су спремни на највећа одрицања ради спасења отаџбине. Насупрот таквој држави, у оној која свој народ тлачи, која сама крши своје законе и из које је правда изгнана, људи често ни кости своје не желе да оставе.

Свестан да кршење или заобилажење моралних норми у малим стварима квари човека и води га ка већим преступима, Босије посебно наглашава значај доследног и строгог поштовања обичаја. Разматрајући успон и моћ древног Египатског царства, у чијој је уметности непокретљивост постала основни постулат естетике, он тврди: „Увођење нових обичаја сматрано је озбиљним преступом; све се увек радило на исти начин, а тачност са којом су поштоване мале ствари одражавала се и на поштовање великих.”⁶² Када добри обичаји престану да се поштују, када институције закажу и када владари и народ изгубе врлине, од тог часа империја запада у декаденцију и њена је пропаст неизбежна.

Настојећи да открије узроке пропасти великих империја, Босије запажа да су то увек они поступци, процеси и обичаји који уништавају врлину, без које је сва моћ испразна и на дужи период јалова. Империје уздижу појединце из својих редова, па и читаве слојеве и класе, понекад чак стварају од њих идоле, али „... по природи људских ствари

⁶¹ Босије, наведено дело, стр. 392-397.

⁶² Наведено дело, стр. 353.

и дела, много части и славе увек уништава врлину.⁶³ У томе је, по Босијеу, скривени узрок неумитног пропадања сваке царевине. Узрок уткан у саму њену бит.

Свако царство је имало свој пут уништавања оне врлине која га је учинила великим и славним.

Древном Египатском царству главе су дошле трупе састављене од странаца, што представља, како Босије бележи, „највећу могућу ману и недостатак неке државе”.⁶⁴ Само је египатска „империја духа” преживела пропаст сопствене „империје силе”.

Када се свима чинило да „Вавилон постоји зато да завлада целим светом”,⁶⁵ његова охолост и суровост постала је неподношљива његовим суседима који су се удружили да би га поразили.

Персија је после Кира Великог (*Kourosh-e-Bozorg*, 600/590?–530 п.н.е.), за кога Босије вели да је „моћ удружио са врлином”,⁶⁶ поклекла пред склоношћу ка уживањима. Имали су Персијанци још једну ману која Босијеу није промакла. Реч је о недовољном промишљању ратне вештине и војне организације. „Војничка вештина код њих је била предмет посебног поштовања... Међутим, они никад нису упознали њене праве и најдубље темеље и нису схватили шта за војску значе строгост, дисциплина, правилан распоред јединица у маршу и борби и коначно планирање без кога се ово велико тело не може кретати... Мислили су како је све што треба да ураде да са огромном масом војника крену у бој; није им пало напамет да та маса мора наступати дисциплиновано и у чврстом бојном покрету, као и да огромно мноштво непотребних особа, које цареви воде са собом из чистог задовољства, представља велики терет за војску.”⁶⁷ Зато је огромно Персијско царство пало као плен Александра Македонског (*Alexandros III ho Makedon*, 356–323 п.н.е.).

О чувеном освајачу Босије каже да „ако је икада постојао човек способан да води тако огромно царство, то је ван сваке сумње био Александар, јер је он једини имао довољно памети и храбрости да понесе тако велики терет. Зато се не може он окривити за пропаст сопствене породице; кривица лежи на другој страни; она је у људској природи, у смртности човековој. Осим ако не желимо да кажемо да је кривица у томе што човек његовог карактера и амбиције, увек спреман на нове подухвате, није никада нашаа довољно времена да застане и учврсти оно што је већ постигао.”⁶⁸ Тако човекова смртност показује његову ништавност; она је неизлечива бољка свих људских планова.

Наследнике Александра Македонског, тачније узурпаторе који су међу собом поделили хеленски свет, потукла је појава веће силе – Рима. Тако обично бива са (на)силницима: силују све(т) око себе док се не појави неко још силнији.

Пропаст Картагине исписана је златом. Картагињани су богатство ценили више него врлину, заборављајући да се новцем не постиже све. „Картагина, богата трговачка држава, имала је грађане којима је богатство било на првом месту, а ратни напори на последњем.”⁶⁹ Њени плаћеници, чак ни под Ханибаловом (*Hannibal Barca*, 247–183? п.н.е.) командом нису били дорасли Римској републици.

⁶³ Наведено дело, стр. 376.

⁶⁴ Наведено дело, стр. 369.

⁶⁵ Наведено дело, стр. 372.

⁶⁶ Наведено дело, стр. 375.

⁶⁷ Наведено дело, стр. 379.

⁶⁸ Наведено дело, стр. 389-390.

⁶⁹ Наведено дело, стр. 405.

И Римска империја је пала због напуштања пута врлине.⁷⁰ Дуго склони врлини, „када су окусили сласт победе, пожелели су да им се сви покоравају и настојали да све, не само своје суседе, већ и цео свет ставе под своју власт и уведу своје законе.“⁷¹ Жеља за господарењем учинила је да постану неправедни и да своју снагу злоупотребе. Босије заступа становиште да снага треба да нам служи „да чувамо своје добро, а не да отимамо добра других“⁷² Рим је, пише он, патио и због вечне зависти плебејаца према патрицијима, а најдубљи узрок овог непријатељства била је велика и непопустљива љубав према слободи. Једни су се плашили да ће превелика слобода уништити државу, а други да ће прејака власт постати тиранија. Народ је хтео да буде свој законодавац, а Босије, као присталица монархије, тврди да је једна врста субординације између изузетних људи који воде државу (краљева и патриција) и осталог народа неопходна.⁷³ Даље, ратови на истоку царства и освајања некада великих и богатих држава наводили су Римљане на раскош и будили у њиховим душама похлепу. Да би постали политички утицајни, команданти су почели да се додворавају војницима, што је означило почетак краја познате римске војничке дисциплине. Уместо републике познате по врлинама, Рим је постао држава цезара који су владали захваљујући подршци војника. „Држава коју су Цезари направили заснива се на сили оружја; то је заправо војна држава којом влада онај који командује војском. И као што република нужно болује од раздора који постоји између народа и племства, тако и монархија Цезара има своју болест, која је изнутра разара; а то је распуштеност и обест војника на чијој се вољи заснива.“⁷⁴

Тако сва царства, док у њима влада врлина, позајмљују од Бога своју моћ, коју касније, као зајам, враћају. Насупрот пролазним земаљским царствима Босије поставља цркву, као институцију која их надживљава. Зато своју *Расправу о општој историји* завршава сугестивном реченицом: „И док будете посматрали како она пропадају готово сама од себе и осведочавали се како права вера опстаје, на основу сопствене снаге, схватите где лежи истинска величина и у шта човек треба да полага своје наде.“⁷⁵

Уз све мањкавости Босијеовог погледа на свет, па и на општу историју,⁷⁶ грешке и лична убеђења овог човека који је мислио да живи у јединој исправној вери, нису умањила вредност ни његових филозофских разматрања историје, ни политико-лошко-социолошких опсервација друштвених процеса, нити из њих изведених поука којима је обасипао свог ученика краљевске крви.

⁷⁰ Шире о успону и паду Рима у: Монтескје, *Разматрања о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Утопија, Београд 2004. и Илија Кајтез, *Мудрост и мач – филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ „Одбрана“, Београд 2012, стр. 164-241.

⁷¹ Босије, наведено дело, стр. 407.

⁷² Наведено дело, стр. 408.

⁷³ Босије настоји да читаоцима прикаже и Римску републику као државу у којој су опстали принципи монархије.

⁷⁴ Наведено дело, стр. 424.

⁷⁵ Наведено дело, стр. 429.

⁷⁶ Поред осталог, Босије је веровао да свет постоји тек око 5650 година, што је био и званичан став цркве којој је припадао.

Од када људи ратују?

Од 15. века до краја откривања пространстава Земљиног копна, бројни истраживачи, освајачи, мисионари, трговци и учени путници из Европе били су у контакту са племенима и народима у оним деловима света који су на дотадашњим географским картама означавани са *hic sunt leones* (овде су лавови). Пјер Кластр (*Pierre Clastres, 1934–1977*), антрополог из чијег је пера потекла једна од најпознатијих теорија о насиљу у првим људским заједницама, запажа да су те народе, углавном, описивали као страшно предане рату. Из старих путописа, хроника и списа „помаља се, неоспорива, прва, најочигледнија слика коју бескрајна разноликост описаних култура одмах пружа: слика ратника.”⁷⁷

Супротстављајући се прихватању једне врсте социолошког приступа који настоји да искључи рат као облик насиља из области друштвених односа у примитивном друштву и етнографској литератури која занемарује разматрања о насиљу, Пјер Кластр тврди да су примитивна друштва насилна, да је њихово друштвено биће *биће-за-рат* и да је рат структура примитивног друштва.

Он издваја и критикује три значајне теорије о рату у примитивном друштву: натуралистичку, економску и теорију размене.

Натуралистичка теорија почива на мишљењу да је насиље својствено људској врсти и да представља природну датост укоренењу у биолошком бићу човека. Заступници ове теорије сматрају да је насиље средство опстанка примитивног човека. Своју природност и своју људскост примитивни човек спаја у специфичном испољавању агресивности која је корисна и профитабилна – лову. Управо из чињенице да примитивни човек лови изводи се теза о настанку рата. Рат се опажа као двојник лова, па се између лова и рата успоставља суптилна асимилација у оној мери у којој и лов и рат постају делатности једне класе људи од оружја. Критикујући овакво објашњење рата у примитивном друштву као биологизацију једне чисто друштвене појаве, Кластр примећује да је лов за примитивног човека техника стицања хране; ако је рат лов на човека онда је људождерство његов крајњи домет, а то, као што је познато, није случај. Оно у чему се рат и лов битно разликују јесте агресивност, без које нема рата и која је одсутна у лову.⁷⁸

Економска теорија је настала из општеприхваћеног схватања у XIX веку да је примитивна економија – економија беде. Оскудица материјалних добара је узрок конкуренције између група, која прераста у борбу за опстанак и завршава се ратом. Последња и најпажљивија истраживања показују да је примитивна економија задовољавала све потребе људи. Насиље и рат се, према томе, не могу повезати искључиво са бедом и ту економско објашњење примитивног рата остаје без упоришта.⁷⁹

Теорија размене је утемељена на становишту да је размена сама суштина примитивног друштва. Клод Леви-Строс (*Claude Lévi-Strauss, 1908–2009*), најзначајнији заступник ове теорије, сматра да је размена, у ствари, потенцијални рат разрешен на

⁷⁷ Пјер Кластр, *Археологија насиља*, Киша, Студентски културни центар, Нови Сад 2004, стр. 10.

⁷⁸ Наведено дело, стр. 19-27.

⁷⁹ Наведено дело, стр. 27-38.

миран начин, док је рат исход несрећно изведених трансакција. Судаћи на основу логике ове теорије, може се замислити примитивно друштво без рата. Размена је његово суштинско, а рат споредно својство. Кластр, напротив, тврди да не постоји алтернатива – размена или насиље, јер је примитивно друштво простор за обе ове појаве. Он потом доказује да у овом појмовном пару приоритет припада рату.⁸⁰ По његовом мишљењу, примитивне заједнице су локалне групе које су међусобно у односима непријатељства или савезништва. Али, ова крајња расцепканост није узрок рата у примитивном друштву, као што то није ни тежња за ширењем територије, нити потреба за материјалним добрима. Рат је истовремено узрок и средство једног жељеног циља – опстанка примитивног друштва у својој расутости, у фрагментацији која га карактерише.⁸¹

Кластр примитивну заједницу посматра као политичку јединицу која није само пуки збир група које обједињује. Та политичка јединица уједно је целина и јединство – самосталан, завршен и неподељен скуп који наспрам других таквих заједница стоји као једно Ми. Примитивно друштво је, дакле, „мноштво одвојених заједница од којих свака мотри над интегритетом своје територије ... и од којих свака наспрам других заједница афирмише своју различитост.”⁸² Такав систем, у којем свака заједница тежи да потврди своју различитост, тврди Кластр, не би могао да функционише без рата. Он сматра да је опште пријатељство немогуће и да противречи дубокој жељи заједнице да одржи и развије своју јединственост и целовитост.⁸³

Поништавању примитивног друштва, међутим, водило би и опште непријатељство – Хобсов рат свих против свих. Крајњи исход таквог стања било би успостављање односа доминације и друштвена подела на господаре и поданике, а свака друштвена подељеност је страна примитивном друштву. Дакле, опште пријатељство довело би до нестанка примитивног друштва, јер брише разлике које су му својствене, а општи рат би увођењем односа доминације и друштвених подела довео до истог исхода. Зато Кластр инсистира на трајној могућности оружаног сукоба, а не на непрекидној стварној оружаног борби. Стално ратно стање са повременим оружаним сукобима држи све примитивне заједнице у равноправној различитости. Овакво стање одржава логику мноштва и чини постојање примитивног друштва могућим, јер јача групну идентификацију уједињујући Ми-групу против непријатеља.

Насупрот Кластровој „најочигледнијој слици ратника” поједини савремени познаваоци праисторије, као што је Марилен Пату-Матис (*Marilyne Patou-Mathis*), тврде да је представа о ратничким склоностима примитивних људи напосто мит који је настао на крилима у самој својој основи погрешних теза еволуционистичких ан-

⁸⁰ „Није размена прва већ је рат први чинилац у начину функционисања примитивног друштва. Рат намеће савезништво, савезништво покреће размену...” Наведено дело, стр. 85.

⁸¹ Наведено дело, стр. 52-58.

⁸² Наведено дело, стр. 64-65.

⁸³ „...ако би се поништила разлика између Ми и Други, примитивно друштво би нестало. Не ради се овде о примитивној психологији већ о социолошкој логици. Постоји, као својство примитивног друштва, једна центрифугална логика уситњавања, расутости, таквог дељења да свака заједница, да би могла о себи мислити као таквој (као јединственој целини), има потребу за супротстављеном фигуром странца или непријатеља...” Наведено дело, стр. 70.

трополога и историчара из XIX и с почетка XX века, затим на претпоставци о прогресивном и једносмерном напретку, коју су дали Тирго (*Anne Robert Jacques Turgot, 1727–1781*) и Кондорсе (*Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, marquis de Condorcet, 1743–1794*) крајем XVIII века, али и захваљујући делима сликара и писца, која су обликовала мишљење широке публике о праисторијском човеку. Они деле уверење да археолошка истраживања данашњим генерацијама омогућавају другачију перцепцију праисторије, као раздобља које није ни „окрутна зора” нити „златно доба” човечанства. Ова истраживања доносе и занимљив закључак о почетку ратовања. Смештају га, наиме, у неолит.

Заснивајући своју аргументацију на до сада познатим археолошким доказима, они претпостављају да „током палеолита није било рата у правом смислу те речи, што се може доказати упућивањем на многе показатеље. У првом реду, демографско стање: процењује се да је у Европи живело само неколико хиљада индивидуа током горњег палеолита. Заједнице су биле распршене на великој територији па је вероватноћа да су се сукобљавале слаба, поготово зато што су добри односи међу тим групама од максимално педесет људи били неопходни за осигуравање репродукције... У палеолиту су групе располагале територијама које су биле довољно богате и разноврсне... то нису била само самодовољна друштва, него и богата... Надаље, ниједан археолошки доказ не подржава тезу територијалних ратова између миграната и аутохтоних становника.”⁸⁴ Пату-Матис истиче и чињеницу да у палеолиту није постојала социоекономска неједнакост, дакле ни елита која би држала ратнике и ослањала се на њих и могла да покрене рат.

По мишљењу Пату-Матисове, битна промена настаје у неолиту, када долази до бржег трајног насељавања и локализованог раста становника, узгајања биљака и настанка потребе за новом земљом, развоја металургије и трговине престижним добрима, настанка култа ратништва и наоружања. Тек тада, у социоекономској трансформацији неолита, настају касте ратника и робова, при чему су робови вероватно били ратни заробљеници.

У Босијеовој периодизацији историје почетак ратовања смештен је у другу епоху, када Неврод „човек суров и опасан, вођен својом насилничком природом, постаје први освајач туђих земаља.”⁸⁵ Тада, по Босијеовој тврдој вери, избијају први ратови и прва ратна јунаштва.

Бискуп из Моа пише: „Пре Потопа људи су се хранили плодовима који су расли на дрвећу. Прикупљајући плодове, нису прибегавали насилју и проливању крви других живих бића... Сада су људи да би се прехранили, морали да проливају крв, упркос ужасу који је чин убијања у почетку изазивао у њима... Човек који је у прво време штедео животиње, сада постепено престаје да чува живот својих ближњих... Истина, Каин је пре Потопа из зависти убио свог брата. Ламех, Каинов потомак починио је друго убиство, а може се претпоставити да су после ових ... почињени и многи други злочини. Али, ратови још увек нису били измишљени. Тек после Пото-

⁸⁴ Марилен Пату-Матис, *Не, људи нису одувек водили ратове*, у: *Le Monde diplomatique*, обновљено издање на српском језику, број 1, јул 2015. Шире у: *Marylene Patou-Mathis, Le Sauvage et le Préhistorique, miroir de l'Homme occidental*, Odile Jacob, Paris 2011, и *Marylene Patou-Mathis, Préhistoire de la violence et de la guerre*, Odile Jacob, Paris 2013.

⁸⁵ Босије, наведено дело, стр. 44.

па на земљи се појавила она врста пљачкаша које називамо освајачима, људи који су само ради своје таште славе проливали реке невине крви. Неврод, проклетци Хамов изданак, кога је отац проклео, започео је рат само зато да би успоставио своје царство. Од тог доба ова се амбиција безгранично поигравала са животима и срећом људи... Рат је постао врхунац славе и најлепша од свих вештина. Међусобно убијање постало је чин коме се указује велико поштовање.⁸⁶

Ако не узмемо у обзир библијску подлогу и жар верске догме који исијава из ових Босијеових редова, тврдње да је живот људи у давној прошлости био обележен ненасиљем и да се одвијао у условима у којима су биле задовољене људске потребе, као и да је под утицајем одређених процеса и догађаја дошло до промене која је омогућила ратовање у данашњем смислу речи и стварање култа ратника и ратне славе, уз допуштање да је злочина било и раније, неодољиво подсећају на ставове које заступа Пату-Матис, полазећи од битно другачијих претпоставки. Тако се у одговору на питање о почетку ратовања сусрећу Босијеов старозаветни светоназор и савремена наука.

У Босијеовој теорији је чак и потпуно јасно због чега је слика ратника толико очигледна и поштована. Бискуп из XVII века одговорио је антропологу из XX века: то је тако због чињенице да је рат људима постао извор највеће славе и најлепша, поштовања достојна вештина. И у Босијеово време култ рата био је толико јак да и сам Босије, мада поштовалац Аурелија Августина и Томе Аквинског (*Tommaso d'Aquino, 1225–1274*) који су писали о праведним и неправедним ратовима, с великим поштовањем говорио о Давиду као ратнику и освајачу или о Александру Македонском као најдостојнијем међу владарима империја. Он, такође, пише да је краљ Алфонсо Чедни⁸⁷ показао своју вредност у бици у којој је од његове руке и руку његових војника страдало седамдесет хиљада неверника,⁸⁸ а налази лепе речи и за ратове свог краља Луја XIV.

Босије је остао веран својим теолошким узорима и у суштини је осуђивао рат, разголићујући његов први и прави узрок – завист,⁸⁹ пред којом људи, нажалост, поклекну. Као човек упућен у политику, био је свестан да „не треба ићи у рат ако за то не постоји добар разлог”, али и да је мир међу државама резултат борби.⁹⁰ Политичку реалност видео је као „крваву игру” у којој се појединци и читави народи боре за моћ и доминацију. У таквој игри победници су они „који најдаље виде, који су најпреданији својим циљевима; у борби испољавају највећу упорност и стрпљење, једном речју, они који умеју да се најбоље пробијају у животу и сналазе у свету.”⁹¹ У том погледу, разлика између прагматиста и Босијеа лежи у чињеници да је Босије под онима који умеју најбоље да се пробијају у животу подразумевао људе и народе које нужно краси врлина – рука реалполитике и у њој бревијар.

⁸⁶ Наведено дело, стр. 166.

⁸⁷ Мисли се на Алфонса II од Астурије (760-842)

⁸⁸ Наведено дело, стр. 190. и 147.

⁸⁹ Наведено дело, стр. 42.

⁹⁰ Наведено дело, стр. 398. и 322. Ово Босијеово становиште своје упориште има у идејама Аурелија Августина и Томе Аквинског о праведном рату и миру као крајњем циљу вођења рата. Шире у: Илија Кајтез, *Мудрост и мач – филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ „Одбрана”, Београд 2012, стр. 252-262.

⁹¹ Наведено дело, стр. 349.

Морал и политика – немогући спој или насушна потреба савременог света

Схваћена као организовање јавног живота људи и усмеравање тог живота путевима јавног добра ка заједничким циљевима, уз загарантовани високи ниво грађанских слобода, политика отвара друштву врата за развој широког спектра најразличитијих делатности и остваривање узвишених циљева човечанства. Насупрот томе, политика се може схватити и као техника владања чији је циљ опстанак властодрж(а)ца на власти по сваку цену. Укус власти и мирис моћи опијају људе брже и јаче од било којих чулних надражаја. Тако опијени, људи су спремни да на различите начине злоупотребују своју позицију и друге људе или да пристану на то да сами буду злоупотребљени, било због страха или ради користи. Због могућности злоупотребе власти и преливања моћи ван оквира институција и надлежности, у политици се зло може испољити у свом најорганизованијем и најубитачнијем облику.⁹²

Да је политика плодно тло за испољавање зла било је познато још античким Грцима, који су лек за ову појаву потражили, поред осталог⁹³, у моралним принципима обавезним за онога који се бави јавним пословима. Ишли су и даље, сматрајући да је сврха постојања сваке људске заједнице неко добро. Тако Аристотел (*Aristoteles*, 384–322 п.н.е.) тврди да држава, као најмоћнија и свеобухватна заједница, тежи добру највише од свих.⁹⁴ Овакво разумевање политике, на врло одређен начин моралне праксе, понекад занемарено и међу старим Грцима, потпуно је напуштено у новом веку, што је већ ренесансне филозофе навело да у својим делима опишу политику као праксу имуну на етичке норме, као аморалну, чији су посленици спремни и на свесно неморално деловање ради заштите или остваривање „државног разлога” и тајних владарских замисли. То је остало тврди *credo* за многе присталице аутократских режима и заговорнике етатизма. На пример, Константин Леонтијев (*Константин Николаевич Леонтьев*, 1831–1891) јасно тврди да политика није етика и да она „има своје законе, независне од оних моралних.”⁹⁵

Босије се није слагао са мишљењима да је политика ослобођена суда етике и моралних обзира. Такве тврдње косиле су се са његовим схватањима (пре свега хришћанског) морала, као и апологијом постојећег државног поретка који, по његовом мишљењу, дакако, није могао да буде неморалан. Он је увек уз политику истицао врлину и религију као средства да се политика морално уравнотежи, прочисти и усмери ка исправном циљу. На том становишту расцветала се Босијеова политичка етика, у којој је карактер, а посебно моралност (владара, великих људи и народа) у сливеном јединству са начином на који се обављају јавни послови, односом према обичајима и законима и, коначно, са ваљаношћу и трајношћу државе. Босије

⁹² „Нигде се тако свеобухватно, систематично, организовано и сконцентрисано не испољава зло као у политици.” Чедомир Чупић, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 8.

⁹³ Добри устави, вера да закони владају боље него људи, непосредна демократија, политичке врлине и осећај мере, али и остракизам и право на тираноцид, били су средства за ограничавање моћи и власти у античкој Грчкој.

⁹⁴ Шире у: Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1970, стр. 3

⁹⁵ Никола Милошевић, *Царство божје на земљи*, стр. 193.

не одваја лични морални интегритет од јавно испољене моралности особа које на својим плећима носе одговорност за конкретне политичке одлуке. Важност морала у Босијеовим опсервацијама друштвених појава и процеса најјасније се уочава у његовим разматрањима о успонима и падовима империја. Он није, попут Светог Августина, сматрао да успони и падови народа и држава нису много важни и да „није потребно објашњавати зашто Бог дозвољава да нека царства пропадају, а друга доживљавају успоне.“⁹⁶ Босије је управо ово питање постављао као једно од кључних за образовање будућег владара Француске, истичући да је поштовање или кршење моралних норми, уз вољу Божју, најважнији узрок овог кретања.

Увидевши да политика није ништа друго до борба за моћ, он није оклевао да умешности „пробијања у животу“ и „сналажења у свету“ – што може да буде схваћено као позив на коришћење свих средстава за постизање циља – дода захтев за испољавањем врлина, попут контратега који доносиоце политичких одлука треба да врати у моралну равнотежу. Насупрот језуитима, с којима се није слагао и које је критиковао, Босије није тврдио да циљ посвећује сва средства. Из његовог теоријског опуса јасно је да само часна средства могу водити часним циљевима. То не значи, међутим, да политичка средства не могу истовремено бити и сурова, за шта Босије примере налази и у антици и у свом добу.

Важна улога религије у Босијеовом делу јесте обуздавање неморалних поступака владара. Владар мора да увиди да је „царство земаљско“ кратког века и да је, насупрот томе, религија вечна. Мада је био престолонаследников учитељ, није се устручавао будућем владару скрене пажњу на ништавност обести и дрскости „које тако често као сенка прате владарски престо“.⁹⁷ У намери да владаре одврати од зла у политици и неморала у личном животу, Босије, дакле, користи њихову религиозност као брану.

Он је инсистирао на томе да је управо врлина темељ једног друштва, да сви људски послови, друштвене појаве и процеси, зависе од склоности и обичаја људи (народа, владара и изузетних људи), те да се друштвене промене постепено припремају и имају скривене узроке у појединачним или колективним добрим или рђавим доприносима тих људи судбини целе државе. У ширем смислу, поручујући владарима да уместо да чињењем зла и кршењем моралних норми дођу до привремених ситних или наоко крупних користи чије кумулативно дејство води у постепено, али неумитно пропадање како њихове државе тако и њих самих, пригрле један вечни универзални принцип, Босије им је понудио алтернативу која им обезбеђује релативно трајну славу утемељену на правим заслугама. Друго, учинивши небеску државу као исходниште историје ексклузивном, резервисаном само за „верну децу“, а не за све људе,⁹⁸ он је настојао да подстакне владаре да штите цркву и поштују њена права, али је и подигао улог на добро у политичкој „крвавој игри“.

Босије је разумео да се са политичког пута обележеног врлином и моралом лако може скренути, управо због људских склоности и слабости. Понекад изгледа да ће се чињењем такозваног малог зла пут брже прећи, то јест да ће се одређени

⁹⁶ Цитирано према: Илија Кајтез, наведено дело, стр. 254.

⁹⁷ Босије, наведено дело, стр. 347.

⁹⁸ Наведено дело, стр. 337.

политички циљеви лакше достићи. Проблем је, међутим, у томе што не постоји мање и веће зло. Једном учињено зло најчешће води другом чињењу зла и тако у недоглед, што је нарочито опасна пракса у политици. Зато Босије и упозорава да „путеви који воде у пропаст увек се налазе у близини главног пута.“⁹⁹ Варке су за човека моћне и свеприсутне, а њима се једино могу супротставити они ретки људи које красе мудрост, вера, љубав и доброта.

Опажање политике као аморалне, па и неморалне, и данас је распрострањено. Необично свеже делује нам запажање Доситеја Обрадовића (1739/42-1811): „Вас живот наш је обучен у помрчину. Лаж је у истину обучена, а неправда с правдом намазана. Лисичје лукавство сад се штима да је мудрост; неvěра, превара, издајство, церемоније, гордост – сад су у великом поштењу. Завист, ненавист, вражда, лицемјерје, осуђеније, ругање, сад владају и све ово имајући људи пур мисле да су добри и не стиде се да се зову христјани. Љубав је погинула, правда и истина пропала.“¹⁰⁰ Ако су они који су неморални владали вековима, у Доситејево време као и данас, намеће се закључак да су политика и морал само један у низу немогућих спојева о којима поједини људи сањају и када су будни. Спој морала и политике, међутим, може се ретирати и као идеал, сасвим извесно недостижан у потпуности, али коме треба тежити и примицати му се што је могуће ближе. Не може се, уосталом, одрећи да све савремене демократије томе теже, макар декларативно, као што се не може оповргнути ни то да је и у прохујалим вековима многим владарима било стало до тога да их поданици воле, сматрају праведнима, па и обожавају. Будући да је политика подручје праксе, право је питање може ли спој политике и морала да буде ефикаснији од политике ослобођене моралних обзира. Према Босијеовом мишљењу дилеме нема – може и јесте (посматрано на дуже стазе). И то не само због тога што је све у Божијој руци и подложно његовом суду, већ и зато што права снага једног друштва лежи у његовој врлини, обичајима и способностима. Наравно, не треба заборавити да је Босије оправдавао један прагматичан приступ „пробијања у животу“ и „сналажење у свету“, али уз моралне обзире (који истовремено дају праву снагу да се истраје у одређеном науму, легитимитет за хтење да се постигне конкретан циљ и оправдање за одговарајући облик понашања као начина за остваривање интереса), као и политичка средства која се данас могу сматрати суровим, међу којима је рат, уколико за њега постоји прави разлог.

Босије исту политичку етику примењује и на унутрашњу и на спољну политику, без разлике. Политику често делимо на спољну и унутрашњу. Ова подела је уобичајена, јер се у срцу политике вековима налази држава, која се на један начин понаша према својим грађанима и њиховим организацијама у најширем смислу, а на други начин према другим државама и савезима држава. Без обзира на одређену релативизацију улоге државе у неким савременим друштвеним теоријама, она је историјска појава која је одолела свим досадашњим друштвеним процесима, наставља да испуњава своје друштвене функције и остаје референтна тачка у односу на коју политику посматрамо као спољну или унутрашњу.

Можда је постављање питања моралности у међународној политици (моралности по Босијеовом схватању!) деловало инфантно у време униполарног света. Моћ

⁹⁹ Наведено дело, стр. 282.

¹⁰⁰ Доситеј Хоповски, *Буквице*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд 2014, стр. 163.

једне суперсиле, без изазивача на светској политичкој сцени, могла је да се испољава без моралних обзира, па и тада само по цену губитка ореола предводника слободног света који ју је окруживао од Другог светског рата и постепеног губитка поверења међу савезницима. Данас, у време кретања моћи и утицаја на глобалном нивоу, питање морала у политици нипошто није превазиђено, јер се питање моралности или макар привида моралности у политичком понашању у таквом међународном окружењу показује неопходним како би се остварили одређени интереси. То потврђује чињеница да је председник Руске Федерације Владимир Путин, истовремено са отпочињањем руске интервенције у Сирији, на заседању Генералне скупштине Уједињених нација, крајем септембра 2015. године, јавно изнео низ критика на рачун САД и других западних земаља, и то критика које се тичу њихове моралне одговорности за стање у Сирији, Ираку и Либији, али и Украјини. Он је осудио праксу Запада да се меша у унутрашња питања других земаља, извози „демократске револуције“ и изводи „безумне интервенције“ после којих се отвара простор за рађање зла попут Исламске државе и да флертује са терористима мислећи да ће их искористити као оруђе, а затим их се некако решити, што се показује као немогућа мисија. Оптужио је Запад да је, свргавајући Садама Хусеина, омогућио садашњим вођама Исламске државе да се „осиле“, а рушећи Гадафија, чији режим није био идеалан, увео Либију у стање ужаса. За сукоб у Украјини директно је оптужио експанзију НАТО-а на исток. Укратко, Путин је посегао за аргументима који су јасно оспорили право Запада да „дели лекције“ Русији због одлуке да интервенише у Сирији. И, што је за тезу о значају враћања морала у политику, лидери Запада, међу којима и у Уједињеним нацијама присутни председник САД, нису умели да убедљиво одговоре на ове оптужбе и осуде, што је руском председнику омогућило да има одрешене руке за интервенцију.¹⁰¹

Питања морала у политици важна су и са становишта унутрашње политике. Због посртања уједињене Европе пред проблемима миграција, тероризма и посустале економије, оличеног у јачању националног екстремизма, мању толеранције, фаворизовању безбедности у односу на слободу и смањењу права радника праћеном буђењем ксенофобије, све се чешће изражава забринутост над опстанком Европске уније, судбином вредности које она представља, па и судбином саме демократије. Проблем је, међутим, дубљи и неће нестати када и ако таласи миграната престану да заплъускују обале Европе. Реч је о једној друштвеној и политичкој кризи на коју за сада политичка елита није понудила убедљив одговор, што не промиче растућем броју образованих и добро информисаних људи, али ни већини грађана у друштвима која су постала оно што Сартори (*Giovani Sartori*) назива друштвима „полагања права.“¹⁰²

¹⁰¹ Могућност да се велике силе надмећу за право на интервенцију у другим земљама није ништа ново; пре би се могло рећи да представља повратак на пређашње стање, трајније од оног које памтимо последњих 25 година. Примера за овакво надметање и тражење ваљаног разлога за интервенцију има много, а најизраженије је било у доба колонијализма.

¹⁰² Под овим појмом Сартори подразумева друштва у којима се грађани осећају као повериоци „онога што им се дугује“, то јест у којима грађани сматрају да им држава дугује одређена права (и давања) и да то истовремено не повлачи и одговарајуће обавезе. Због кидана равнотеже право–обавеза, оваква друштва су, по његовом мишљењу, неуравнотежена друштва. Он истиче да „друштво у коме сви траже права за себе, а дужности за неког другог, јесу друштва која не опстају на дуге стазе.“ Ђовани Сартори, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица 2001, стр. 265-266. и 311-312.

У многим друштвима покреће се питање поверења у политичку елиту, док политички покрети који на крилима тог неповерења доживљавају брзи успон једнако брзо и нестају са политичке сцене, јер немају јасну и јединствену визију, нити вођство дорасло решавању нагомиланих проблема.

Кризи поверења у политичку елиту, па и у државу, допринеле су и политичке партије.

Прво, велике политичке партије одбациле су идеологије, па више не заступају политику утемељену на конзистентном систему вредности, него у жељи да прикупе што већи број гласова на изборима, а своја обећања, понекад и одлуке, заснивају на послушковању и/или истраживању јавног мњења или, у горем случају, на саветима такозваних спин-доктора. У многим земљама, посебно у онима у којима је демократска политичка култура недовољно развијена, а институције крхке, привид често постаје важнији од стварности, што представља пут у злоупотребу, манипулацију и популизам.

Друго, у неким државама политичке партије преузеле су на себе одлучивање о свим битним питањима. Оне претварају (скрајнуте или урушене) државне институције (поред политичких постоје и оне стручне!), у пуку фасаду иза које се партијске одлуке спроводе као државне.

Треће, уочљива је спрега политичких елита и политичких партија са крупним капиталом. Омађијаност економским дискурсом, али и лично непоштење корумпираних политичара, чини да неке партије, уместо да заступају било оно што сматрају општим интересом друштва или партитивне интересе својих гласача, у стварности заступају своје финансијере. Последица овакве политике је слабљење синдиката и заштите права радника, осиромашење средње класе и све израженији недостатак социјалне правде.

Четврто, за разлику од државника ранијих генерација, који су се, поред тога што су се бавили политиком, као личности остваривали и потврђивали у својим професијама, настала је професија политичар о којој мало ко има добро мишљење. У неким земљама постоје и политичке династије. Чак и када су недовољно компетентни и без визије и искуства, професионални политичари доносе одлуке које утичу на све грађане једне државе, а некада и читавих региона и континената.

Политичке партије су још увек најважнија политичка удружења грађана и не треба пребрзо доносити закључак да их се треба ослободити. Инструменталне дефиниције демократије, дакле оне дефиниције које у први план истичу механизме и процедуре, најчешће почињу „констатацијом да је демократија вишепартијски систем (систем такмичења између партија) у коме слободно изабрана већина управља у односу на права мањине.“¹⁰³ Чини се да би обнова моралности у политици, пре него инсистирање на променама партија као организација, многе од ових проблема могла да реши или бар да ублажи.

Осим политичких, многи други проблеми који су за човечанство „бити или не бити“, попут климатских промена, пренасељености планете или клонирања људи, не могу се решити без одговарајућег моралног односа према њима. Наука може дати своје одговоре на ова питања, али те проблеме мора решавати политика. За опстанак човечанства важно је да њен приступ буде одговоран, што значи – моралан, и то баш на начин који је у свом етичком погледу на политику заступао Босије.

¹⁰³ Наведено дело, стр. 109.

Закључак

Босијеов амбивалентан однос према рату, као производу човековог пада, искварености људске природе и зависти која је у његовој основи, али и извору највеће славе, најпоштованије међу људским вештинама коју на одређени, људима често несхватљив начин користи божанско Провиђење, наслања се на мисао о рату Аурелија Августина и Томе Аквинског. Стојећи једном ногом на црквеној традицији, другом на проучавању друштвено-историјских процеса и са главом подигнутом високо у небо разума и логике, Босије мири ове супротности, схватајући рат као нужно зло, у које се не треба упуштати без ваљаног разлога, али у којем, ако до њега дође, треба показати све своје врлине и сву своју способност и снагу. Он схвата мир као већу вредност од рата, али је свестан да је мир (мировни поредак) међу државама резултат њихових међусобних борби, крваве политичке игре у којој се појединци и читави народи боре за моћ.

Светска борба за моћ и судбина сваког посебног народа који је њоме захваћен, по Босијеовом мишљењу, ма колико да зависи од Божије воље, зависи и од обичаја и склоности народа, а посебно од његових војничких способности. У Босијеовим размишљањима о узроцима успона и пропадања империја посебно место заузима анализа војних ресурса. Они су у његовој теорији појмљени као неуралгична тачка у којој се осећају све промене моралне крепкости једног друштва. Њихов развој и чврстина воде ка јачању и ширењу империје, док њихов крах представља њен неславан крај.

Босијеова етичка порука вероватно је најактуелнији садржај његовог богатог опуса. Његове најважније поруке су да врлина чини једно друштво успешним, да исправне одлуке и поштовање норми воде ка релативној трајности државе и да истинску славу политичким вођама доносе искључиво праве заслуге.

Босијеова политичка етика, ипак, није идеализам лишен додира са реалношћу, па ни са методама реалне политике. Он, напротив, тврди да је понекад неопходно да се у политици користе и брутална средства, међу којима и рат, али са извесним моралним обзирима на којима инсистира. Не пориче да су моћ и интерес у срцу политичке „крваве игре”, али заступа мишљење да они који имају више врлине, који су удаљенији од размажености, мекуштва и порока, засигуно имају више шанси да победе у том суровом надметању.

У савременом свету у којем неолибаралистичко крило политичке и економске елите притиска државу да се одрекне чак и тога да одреди шта је јавно (заједничко) добро, како би се и држава и друштво потпуно потчинили законима тржишта; у свету у којем се позивање на заштиту људских права и ширење демократије користи као плашт за спровођење интереса крупног капитала, транснационалних корпорација и великих сила, без обзира на милионе унесрећених људи; у време када је медијским простором¹⁰⁴ загосподарила индустрија забаве са до сада најперверзнијим подилажењем најнижим људским поривима, и свесном или не толико свесном намером да се човек деградира до нивоа усамљене животиње чија свест, заробљена у виртуелном свету, није способна за стварни друштвени ангажман и политичку акцију, него ради и троши, гласа и не мисли – у

¹⁰⁴ За разлику од Маклуана који је говорио да масовни медији свет претварају у глобално село, Сартори тврди да ти исти медији, обрнуто, стварају посељачени свет. Сартори, наведено дело, стр. 315.

таквом свету Босијеова порука о спајању морала и политике сија непролазном свет-лошћу и обасјава пут којим треба ићи, а поред којег се налази мноштво других путева „који воде у пропаст”. Увек има нешто да се научи од великих, вредних и мудрих људи колико год да су временски или вером, нацијом или политичким уверењем далеко од нас, данашњих људи, који бијемо своје велике животне битке. Мудро је ослонити се на великане, али ми у свом ужурбаном свету то често заборављамо, па недовољно поштујемо поруке векова. Не треба ићи сам против свих вредних искустава и мудрости векова и давних епоха. Треба се понегде ослонити и на Старе.

Литература

- [1] Босије, Жак Бенињ, *Расправа о општој историји*, Дерета, Београд 2015.
- [2] Бенедикт, Рут, *Обрасци културе*, Просвета, Београд 1976.
- [3] *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд 2004.
- [4] Милошевић, Никола, *Царство боже на земљи*, Филип Вишњић, Београд 1998.
- [5] Чупић, Чедомир, *Политичка антропологија, хрестоматија*, ФПН, Чигоја штампа, Београд 2002.
- [6] Голубовић, Загорка, *Антропологија у персоналистичком кључу*, Ваљевска штампарија, Ваљево 1997.
- [7] Макијавели, Николо, *Владацац*, Дерета, Београд 2005.
- [8] Хобс, Томас, *Човек и грађанин*, HEDONE, Београд 2006.
- [9] Хобс, Томас, *Левјатан*, 1. књига, Градина, Ниш 1991.
- [10] Русо, Жан Жак, *Друштвени уговор*, Филип Вишњић, Београд 1993.
- [11] Фојербах, Лудвиг, *Предавања о суштини религије*, БИГЗ, Београд 1974.
- [12] *Одабрана дела Сигмунда Фројда*, књига V, Из културе и уметности, Матица српска, Нови Сад 1970.
- [13] Августин, Аурелије, *Држава божја*, ЦИД, Подгорица, 2004.
- [14] Миланковић, Милутин, *Кроз царство наука*, Дерета, Београд 2008.
- [15] Лајбниц, Готфрид Вилхелм, *Монадологија*, ЕИДОС, Врњачка Бања 2002.
- [16] Шушњић, Ђуро, *Недовршен разговор, огледи из теорије историје*, Чигоја штампа, Београд 2008.
- [17] Монтескје, Шарл, *Разматрања о узроцима величине Римљана и њихове пропасти*, Утопија, Београд 2004.
- [18] Кајтез, Илија, *Мудрост и мач – филозофи о тајнама мира и рата*, МЦ „Одбрана”, Београд 2012.
- [19] Кластр, Пјер, *Археологија насиља*, Киша, Студентски културни центар, Нови Сад 2004.
- [20] Пату-Матис, Марлен, Не, људи нису одувек водили ратове, у: *Le Monde diplomatique*, обновљено издање на српском језику, број 1, јул 2015.
- [21] Patou-Mathis, Marylene, *Le Sauvage et le Préhistorique, miror de l'Homme occidental*, Odile Jacob, Paris 2011.
- [22] Patou-Mathis, Marylene, *Prehistoire de la violence et de la guerre*, Odile Jacob, Paris 2013.
- [23] Чупић, Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, Београд 2001.
- [24] Аристотел, *Политика*, Култура, Београд 1970.
- [25] Хоповски, Доситеј, *Буквице*, Задужбина Доситеј Обрадовић, Београд 2014.
- [26] Сартори, Ђовани, *Демократија – шта је то?*, ЦИД, Подгорица 2001.